Hidak déli szomszédaink felé

(Lőkös István és Milosevits Péter könyveiről)

Lassan hetven esztendeje, hogy Németh László egy – a kelet-európai irodalmakat összehasonlító – irodalomtörténeti műről *Tejtestvérek* címmel helyzetelemző és programadó cikket írt. "... Mi Duna-népek ott tartunk, hol a háború előtt, itt élünk sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük tejtestvéreinket, akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk" – summázta. Majd tíz esztendő múlva *Híd a Dráván* címmel közöl tanulmányt a délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok akkori állásáról. Felmérve a helyzetet, szomorú megállapításra jut: "Majdnem minden számottevő magyar írót ismerek, s tudtommal egy sincs köztük (egy-két vajdasági embert kivéve), aki egy szerb újsághírt le tudna fordítani. Még arra sem merek mérget venni, hogy a cirill-betűket ismeri valaki. De tovább megyek: délszlávból fordított vagy délszlávokkal foglalkozó műveket sem láttam soha kezükben, sem állványukon. A most serdülők között tán vannak értesültebbek, de a mi korosztályunk (egy-két útirajzról nem beszélve) alighanem csak újságolvasás közben ápol jugoszláv kapcsolatokat. Pedig a magyar irodalom: a magyar szellem nagyobbik fele s a magyar író nem műveletlen. A másodrendű nyugatiakat is számon tartják, még a spanyolokat is eredetiben – a szomszédainkat azonban nem ismerjük, a délszlávokat legkevésbé."

Azóta több mint fél évszázad telt el. A helyzet sajnos azóta sem javult annyit, mint várhattuk volna. A történelem többnyire Németh László gondolkodásával ellentétesen alakult, az egyazon sors emlője mindig száraz maradt. Felhívásának azonban szerencsénkre – mint a hajdani időkben Bajza József, Margalits Ede, Pável Ágoston vagy Szegedy Rezső – mindig akadtak elhivatott és lelkes prófétái. Ezek közül elsősorban Csuka Zoltán, Angyal Endre, Hadrovics László, Bori Imre, Vujicsics D. Sztoján, Predrág Sztepanov, Lőkös István vagy Milosevits Péter nevét említenénk. A két utóbbi szerző újabb könyveiről (*Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei, Déli szláv-magyar szellemi kapcsolatok; A szerb irodalom története*) szeretnénk most szólni.

*

Lőkös István közel négy évtizede foglalkozik a horvátok, szerbek, szlovének és magyarok irodalmi-szellemi kapcsolatainak kutatásával. "Az izgatja-foglalkoztatja, hogy van-e folytatása annak a harminc évvel ezelőtti Németh László-i törekvésnek, mely a délszláv népek irodalmának megismerését sürgette, s a kelet-közép-európai összefüggésekre, hasonlóságokra hívta fel a figyelmet" – adta tudtunkra az 1974-ben megjelent tanulmánykötet, a *Hidak jegyében* fülszövege. Azóta Lőkös István további tanulmánykötetekkel (*Magyar és délszláv tanulmányok, Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei és a Déli szláv-magyar szellemi kapcsolatok*) haladt előre a választott úton. Ő a horvát irodalom első magyar históriájának (*A horvát irodalom története*) szerzője is. Negyedszázada az egri tanárképző főiskolán oktatta-nevelte a magyartanárok nemzedékeit, ma pedig a debreceni KLTE világirodalmi tanszékének vezetőjeként folytatja a hivatását.

A *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei* című monográfia a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének és a Kossuth Egyetemi Kiadó Közös vállalkozásának, a Csokonai Universitas Könyvtár sorozatának tagjaként jelent meg Debrecenben Időben a 16-17. századi törökellenes horvát irodalom Marulić a Judit című eposzának megírásától Gundulić haláláig (1501-től 1638-ig) ívelő szakaszának fejlődéstörténetét tekinti át. E periódus alkotásai között lehetnek olyanok, amelyek többé-kevésbé szerepet játszhattak a *Szigeti veszedelem* megszületésében.

Marulić eposza és a *Zrínyiász* között számos párhuzam kimutatható. Mindkét mű alapkoncepciója, hogy "a tiszta erkölcsű, Istenhez hű közösség képes győzedelmeskedni az ellenséges túlerő felett". "Judit Holofernész feletti hatalmát, istenfélő, vallása törvényeihez hű életvitelének köszönheti, s ez a magatartás a későbbi korok számára is példa lehet". A *Szigeti veszedelem* szerint egy számbelileg kis sereg képes felmorzsolni a török túlerőt, s ha mindegy szálig elvész is, mégis ő marad a győztes. Mind a horvát mind a magyar poétára nagy hatással volt Vergilius *Aeneise*. A hasonlóság pl. az eposzi seregszemlék megoldásában is szembetűnő.

Figyelemre méltók Lőkös István azon vizsgálódásai, amelyek a 16. századi délszláv és magyar énekköltészet közötti kölcsönösséget, a tényleges vagy lehetséges kapcsolatokat Marulić, Sztárai és Tinódi vonatkozásában próbálják megvilágítani. Mindkét magyar költő feldolgozta Judit történetét, Marulić eposzának ismerete és hatása mindkettőjük esetében feltételezhető.

Egy rövid fejezetet szentel szerzőnk a Marulićtól Karnarutićig terjedő korszak két epikus alkotásának, a mohácsi vész mindmáig ismeretlen horvát szerzőtől származó panaszversének (*Poćinje razboj i tuľba kralja Ugarskoga*, azaz: *Kezdődik a magyar király harca és panasza*) és Mavro Vetranović avi *Tuľba grada Budima* (*Buda várának panasza*) című énekének. Az utóbbi szerzője fontos történelmi tanulságokat fogalmaz meg és előremutat a barokk kor, Gunduli költészete felé.

Zrínyi eposzának két horvát előzményével, a zárai Brne Karnarutić Vazetja *Sigeta grada* (*Sziget várának elfoglalása*) című epikus költeményével és annak történelmi forrásával, Ferenac Črnko *Podsjedanje i osvojenje Sigeta* (*Sziget elfoglalása és megszállása*) című munkájával foglalkozik a negyedik fejezet. Buda 1541-es elfoglalása utáni korszakban a szigeti ostrom válik a törökellenes horvát műepika központi témájává. Ferenac Črnko azon kevesek közé tartozott, akik túlélték a szigetvári ostromot. Krónikája az ostrom részletező leírása. Lőkös István Črnko krónikájával összehasonlító részletességgel foglalkozik. (Pl. a szultán készülődése Szigetvár ellen, hídépítés a Dráván, a siklósi csata leírása, Zrínyi szózata vitézeihez, amelyben a *Zrínyiász* alapgondolata is bennfoglaltatik.) Karnarutić epikus költeményének többek között ez a mű volt az egyik fő forrása. A zárai poéta *Vazetje*-je és Marulić *Judit* című eposza közötti párhuzamokat (pl. a seregszemle, a szultán lovának leírása) szintén nagy részletességgel tárgyalja a monográfia.

Lőkös könyvének ötödik, egyben utolsó fejezete a *Reneszánsz és barokk antiturcica* címet viseli. Ebből azt tudhatjuk meg, hogy a 16-17. században kiteljesedő kaj-horvát nyelvű irodalomban sem volt idegen a szigeti ostrom témája, mint azt a *Murántúli énekeskönyv* négyrészes Zrínyi-éneke, a *Pjesma o Sigetu* is tanúsítja. A monográfia zárórésze a Németh László tanulmányban (Híd a Dráván) feltételezett Zrínyi és Gundulić párhuzamot vizsgálja. Gundulić *Osman*ja ugyanis egyenes folytatása mindannak, ami a horvát epikában a 16-17. században történt. A Zrínyi által is felhasznált Karnarutić-eposz, a *Vazetja Sigeta grada* az *Osman* epikai előzménye. Nemcsak szerkezeti párhuzamosságok vannak a két műben, hanem a történelemfelfogásuk és célzatosságuk is azonos. Zrínyi Miklós ismerhette Gundulić *Osman*ját, de ennek vizsgálata további kutatások feladata.

*

Lőkös István az utóbbi évtizedben (1986 és 1995 között) keletkezett, többségükben különböző folyóiratokban már közölt, összehasonlító igénnyel készült tanulmányait és esszéit gyűjtötte össze a Felső-Magyarország Kiadónál megjelent *Déli szláv-magyar*

kapcsolatok című kötetben. Mindegyik darabja a Németh László-i közép-európai örökség számbavételének igényével készült, s a kapcsolattörténeti tények mellett (Krleľa-Ady, Ady-Crnjanski, Krúdy-Gjalski stb.) olyan világirodalmi értékrendbe illeszkedő életművekre hívja fel a figyelmet, mint a horvát Marko Marulićé, Ivan Gundulićé, Miroslav Krleľáé vagy a szerb Veljko Petrovićé, Milos ćrnjanskié és Ivo Andrićé.

A kötet bevezető tanulmánya a *Németh László délszláv irodalmi tárgyú esszéi*. Nemcsak Németh kelet-európai tájékozódásának egyik jelentős vonulatát s a délszláv irodalom egyes műveinek magyar recepcióját ismerhetjük meg belőle, hanem arról is informál bennünket, hogy Németh az egyes opusokban "nem a forma nóvumát látta elsősorban, hanem egy, a Kárpát-medence bajait feltáró s a sajátjáéval rokonnak érzett írói koncepciót".

A reneszánsz kori szellemi hídverőkről (Marko Marulić, Tinódi Lantos Sebestyén, Sztárai Mihály) szól a következő fejezet. Azokat a tanulmányokat olvashatjuk itt, amelyeket a *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei* címmel ugyanezen évben a valamivel korábban megjelent monográfiába beszerkesztve olvashattunk és amelyekről fentebb már szóltunk.

A kiváló költő és politikus, egykori szombathelyi diák, majd 1873-1880-ban horvát bán, Ivan Maľuranić pályakezdéséről szóló esszé itt jelent meg először. A horvát poéta első kinyomtatott verse magyar nyelvű óda volt, amelyet Ürményi Józsefhez intézett. Lőkös esszéjéből azt is megtudhatjuk, hogy "Maľuranić ránk maradt magyar nyelvű verseit olvasva lépten-nyomon Berzsenyi-reminiszcenciákra, motívumokra, formai-műfaji megoldásokra" lelhetünk, amelyek költőnk horvát nyelvű lírájába is integrálódtak, színezik és gazdagítják azt.

A *Regények és interferenciák* című fejezet tanulmányai a XIX. század végének horvát-irodalmi párhuzamait (©andor Saver Gjalski és Krúdy Gyula, Josip Eugen Tomić és Jókai; Janko Leskovar és Gyulai Pál) veszik szemügyre. Gjalski és Krúdy művészetének tipológiai vizsgálatakor a horvát szerző legsikerültebb írását, az *Ódon tetők alatt* című elbeszéléskötetet elemezve állítja, hogy Gjalski és Krúdy művei között azért lehet hasonlóság, mert mindkét író megkülönböztetett szeretettel ábrázolt régiója – a horvát Zagorje és a magyar Nyírség – a közép- és kisnemesség jellegzetes fellegvára volt. Mindkét író "mesteri atmoszféra-teremtéssel teszi hitelessé a lassan letűnt világ, a nemesi létforma még meglévő értékeit. (...) A hajdani élethelyzetek, szokások felidézése és a tájrajz megint csak értékfelmutatás: a patriarkális nemesi életforma veszendőbe menő értékeinek és szépségeinek számbavétele."

A tanulmánykötet záró fejezte a *Századunk szellemi hídverői* címet kapta. Veljko Petrović, Milo Crnjanski, Miroslav Krleľa és Ivo Andrić munkásságáról szól. Mind a négy író esetében a kettős kötődés az, amely vagy monarchiaélmény formájában későbbi irodalmi pályafutásuk egyik meghatározójává vált. A zombori születésű, budapesti joghallgató Petrović ifjúkori verseiben adys reminiszcenciák bukkannak fel, s későbbi prózájában is számos magyar vonatkozást találhatunk. A csongrádi születésű, ifjúságát Temesvárt élő Crnjanski szerett költője, Ady Endre halálakor nekrológot közölt az egyik zágrábi irodalmi folyóiratban. Írói-oeuvre-jében a közép-európaiság mellett számos magyar vonatkozás is akad.

Krleľa Petrica *Kerempuh balladái* című verseskötetének keletkezés-történetéről olvasva annak magyar adalékait is megismerhetjük. A monarchiaélmény szempontjából legpregnánsabb Andrić-regénynek, a *Híd a Drinán*nak a legjobb monarchiaregények (Haąek *Svejk*-je, Krleľa *Zászlók*-ja, Joseph Roth *Radetzky-marsch*-a és Rebreanu *Akasztottak erdeje*) sorában van a helye.

*

A szerb irodalom története (*Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998*) szerzője, a Lőkösnél majd két évtizeddel fiatalabb Milosevits Péter. Származása és eszmélése a szentendrei szerbséghez kapcsolja. Budakalászon született, a budapesti szerb gimnáziumban érettségizett, az ELTE bölcsészkarán magyar és szerb-horvát szakon végzett, a Vasko Popa és Miodrag Pavlović nevével jelzett modern szerb költészetből doktorált, majd a Szláv Filológiai Tanszék tanára lett. A hazai szerb kulturális élet mindenese: költő, elbeszélő, kritikus, esszéista, irodalomtörténész és műfordító, Belgrádban, Szarajevóban és Budapesten megjelent antológiák szerkesztője. Első verseskötetét *Sentandrejski tipik* (*Szentendrei regula*) címmel Újvidéken adták ki, kandidátusi értekezését *A magyarországi délszláv irodalom 1945-1990* címmel írta és védte meg. Szerb irodalomtörténete hátlapján joggal vallhatja magáról, "A szerb irodalom története én vagyok". "Nem törekedtem arra, hogy szubjektíve valami különöset mondjak, de önmagában is elég különös (nekem) az a tény, hogy a szerb irodalomnak ezt a történetét én írtam, itt és most" – vallja az alkotói módszeréről.

A fentebb már említett szentendreiség Milosevitsnél meghatározó szemléletmódot jelent: "Magyarországról nézve biztosan másképp néz ki a szerb irodalom története, mint Belgrádból vagy Párizsból, ha pedig mégis megpróbáltam Belgrádba vagy Párizsba is képzelni magamat, inkább a közeli és távoli világot néztem a szerb irodalom történetének szemszögéből. Az eredmény (remélem): irodalomtörténeti szempontból integratív és asszociatív kontextusvázlat, erős magyar akcentussal".

Milosevits szerb irodalomtörténetének legfőbb értéke, hogy a magyarországi magyar olvasók számára készült. Ez egyfelől abban is megnyilvánul, hogy minden esetben kitér a tárgyalt írók és művek magyar vonatkozásaira, életrajzi adatokra, párhuzamokra, recepcióikra. A szerb irodalom történetét áttekintve erre bőven nyílik alkalma. A szerb klasszicizmusról olvasva megtudjuk, hogy Jovan Rajič Komáromban és Sopronban járt gimnáziumba; a több nyelven, köztük magyarul is alkotó bajai születésű Jovan Pačić Berzsenyi követője is volt; az egykori mohácsi gimnazista, Nikanor Grujić Pécsett filozófiát és jogot tanult; Lukija Muąicki Újvidéken és Szegeden végezte a középiskolát, Pesten pedig joghallgató volt.

A szerb szentimentalizmus megteremtője, Vitkovics Mihály (Mihailo Vitkovič) – költő, prózaíró, műfordító, személyes kapcsolatok építője – két irodalomhoz tartozott, két nyelven, két különböző életművet írt. A "szerb Fanni hagyományai"-nak (*Milica emlékezete*) megteremtésével az Európába éppen bekapcsolódó szerb irodalmat a kor divatos műfajával, a szentimentális levélregénnyel ajándékozta meg.

A szerb romantika történetét vizsgálva is rengeteg a magyar vonatkozás. A "szerb Petőfi", Dura Jakąić, a szerb romantika legforradalmibb költője szó szerint Petőfivel a kezében kezdett el verselni. A szerb Arany Jánosként emlegetett Jovan Jovanović Zmaj, Petőfi *János vitéz*ének, Arany *Toldi*jának, Madách *Az ember tragédiájá*nak fordítója 1863 és 1870 között a szerb *Athenaeum*, a pesti Tökölyanum igazgatójaként kereste a kenyerét. Laza Kostić hasonlóan Zmajhoz és Jakąićhoz szintén Pesti diák volt, a Veres Pálné utcai kollégium, a Tökölyanum lakója. A Baján született romantikus regényíró, Bogoboj Atanakocković történetei Baján, Pesten, az Alföldön, csárdákban, falusi házakban és nemesi kúriákban játszódnak. A szentendrei születésű Jakov Ignjatović Vácott, Esztergomban, Budán, Pesten és Kecskeméten tanult, Szentendrén, Pesten és Újvidéken folytatott ügyvédi gyakorlatot. Szentendre írója, két szentendrei témájú regénye (*Milan Narandić, Respektus Vásza*) homályba borít minden mást, amit írt.

A modern szerb irodalom alkotóival folytathatnánk a sort. Veljko Petrović, Milo Crnjanski és Ivo Andrić magyar kötődéséről, monarchiaélményéről már fentebb is említést tettünk. Vladislav Petković Dis haláltudat-költészete a kései Ady költészetével hozható rokonságba. Todor Manojlović Ady, Kosztolányi és Kassák verseinek szerb fordítója a nagyváradi Holnap köréhez tartozott, Ady Endrével és Juhász Gyulával állt barátságban. Jovan Dučić 1931-32-ben Budapesten volt jugoszláv nagykövet, Babits Mihállyal

barátkozott, aki több versét is magyarra fordította. Dobrića Čosić 1956-ban újságíróként járt a forradalmi Budapesten (*7 nap Budapesten*). A paródiaíró avantgárd polihisztor, Stanislav Vinaver írásai kapcsán a Karinthi-párhuzam jut eszünkbe, holott a két író nem ismerte és nem is olvasta egymást. Vasko Popa "strukturalista" lírájáról értekezve Jancsó Miklós filmjeit említi szemléltető példaként.

Milosevits Péter irodalomtörténete 1997-ig követi a szerb irodalom történetének kontinuitását. Nincs könnyű dolga, hiszen "a poétai kontinuitás mögött (...) olyan történeti (történelmi és irodalomtörténeti) hullámzás zajlott, melynek során a folyamatos szálak fázisonként különböző színt és minőséget öltöttek. A szerb irodalomban a modernizmus második szakasza, a szocialista realizmus utáni újjászületése az antisematizmus közös nevezőjén történt, és a következő irányzatokban: abszurd líra, neomodernizmus, neoavantgárd, nemzeti sorsköltészet, posztmodern líra, újregény." E korszak alkotóinak névsorából Vasko Popa, Miodrag Pavlovič, Danilo Kią és Milorad Pavič neve a szerb irodalom magyarországi olvasói körében a legismertebb.

Milosevits mind Szentendrén, mind Belgrádban otthon van. Irodalomtörténete színes, szemléletes kalauz, élvezetes olvasmány. Az olvasójával az első betűtől az utolsóig képes személyes kapcsolatban maradni. "... A szerb klasszicistákat kíváncsi hangulatban kell olvasni. Menjünk el Velencébe, és a Szent Márk téren töprengjünk el azon, mi késztetett valakit arra, hogy itt szerb lapot adjon ki (Orfelin). Látogassunk el egy kisebb vajdasági kolostorba, próbáljunk bejutni az ebédlőbe, az irodába, és képzeljük el a két mise közötti szünetben hexametereket faragó igumant (Muącki, Grujić). Kövessünk titkon egy huszárkapitányt, aki Budán az Aranyszarvasban vacsorál, majd elindul a szalonokba szoknyára vadászni, közben Csokonait dúdol magában, másnapos reggeleken viszont hűs alkaioszi strófákkal borogatja belülről a homlokát (Pačić). Vagy ballagjunk el vasárnap délelőtt Pesten a Veres Pálné és a Szerb utca kereszteződésében álló szerb templomhoz, ahol mise után a sarkon a kor legnevesebb regényírója, Milovan Vidaković árulta saját könyveit. Vegyünk tőle egyet, és lépjünk át a szentimentalizmus korába" – írja az egyik fejezet végén. Lehet-e ilyen csábításoknak ellenállni?

Kovács J. Béla